

Ervin Dolenc*

Naši fašisti

IZVLEČEK

Članek se loteva proučevanja življenja v Julijski krajini med obema vojnama na čim bolj konkretni, življenjski ravni. Kot vzorec za tako analizo je bilo vzeto naselje Senožeče z okrog 750 prebivalci. Posebej se posveča vključevanju pripadnikov slovenske manjšine v Italiji med obema vojnama v fašistično stranko in političnim, socialnim, kulturnim razmeram ter psihološkim vzrokom, ki so to vključevanje pogojevali.

Ključne besede: Primorska, fašizem, politične stranke, krajevna zgodovina

ABSTRACT

OUR FASCISTS

The paper studies the concrete, daily life in the Julian March during the two World Wars. Senožeče, a village with 750 inhabitants, was chosen as the model for this analysis. Special attention is given to the political, social, cultural and psychological factors that motivated the members of the Slovene minority to take membership in the National Fascist Party (PNF).

Key words: Slovenian Littoral, fascism, political parties, local history

Tako pri pregledovanju literature kot v občasnih priložnostnih pogovorih z največjo poznavalko te problematike, spoštovano jubilentko dr. Milico Kacin Wohinz, sem naletel na veliko pomanjkanje raziskav, ki bi se v dogajanje v Julijski krajini med obema vojnama spuščale na bolj konkretni, življenjski ravni.

Pri tej problematiki gre predvsem za prisilno politizacijo vsakdanjih eksistenčnih težav ljudi, do katerih običajno prihaja prav v totalitarnih sistemih. Dobršen del Slovencev je izkusil obe glavni, ideološko nasprotujoči si obliki totalitarizma, a zato v odnosu do državljanov v marsičem podobni. Prav v odnosu do Slovencev je bil deklarativno prvi totalitarizem, italijanski fašizem kot ena od skrajnih oblik nacionalizma, načeloma sovražen, kar ga v največji meri loči od komunizma. Kljub temu da je bilo slovensko prebivalstvo v Julijski krajini za moč italijanstva moteče, ga je fašistični režim skušal na najrazličnejše načine vključiti v svoje politično gibanje in ga na ta način asimilirati. Kakorkoli se mu je vključevanje v enotno strukturo fašističnih organizacij z različnimi prisilnimi sredstvi posrečilo, je bilo to premalo, predvsem pa prekratko tudi za asimilacijo.

Eno redkih raziskav vključevanja Slovencev v fašistično stranko je že davnega leta 1978 kot diplomsko nalogo na Filozofski fakulteti v Ljubljani opravil Drago

* Dr., višji znanstveni sodelavec, Inštitut za novejšo zgodovino, SI-1000 Ljubljana, Kongresni trg 1

Sedmak, z naslovom *Fašizem in Slovenci na Goriškem 1920-1926*. Sedmak se je iz razumljivih razlogov omejil na ožjo Goriško z Vipavsko in Soško dolino, torej brez Krasa in priključenih delov Kranjske, ter na fašistično organizacijo do leta 1926, ko Narodna fašistična stranka postane edina dovoljena. Kot taka je bila privlačna za politične oportuniste oziroma je postala nujnost za dosego nekaterih državnih služb, zato po Sedmaku vključevanje v stranko po tem letu ne predstavlja več avtentične privrženosti fašizmu. Italijanski avtorji se navadno ne spuščajo v ta vprašanja na tako konkretni ravni, obmejni fašizem je pri njih obravnavan pretežno iz ideološkega vidika, sprejemanje fašizma v slovenskih krajih pa je omejeno na grobe ocene in splošne številke.¹ Največ je o vključevanju Slovencev v PNF napisala prav Milica Kacin Wohinz v posebnem poglavju o fašističnih organizacijah v svoji odlični monografiji *Prvi antifašizem v Evropi: Primorska 1925-1935*. Avtorica tudi sama ugotavlja pomanjkljivosti dosedanjih raziskav. "Posebej bi bilo potrebno raziskati, kako so se primorski Slovenci dejansko počutili v fašistični Italiji, kakšen je bil vsakdanji odnos med njimi in prišleki, med preprostimi kmetom in vojakom, učiteljem, finančnim stražnikom, ne glede na odnos do režima. Če je znano, da je bil odnos do fašizma in njegovih institucij docela negativen, pa prav ničesar ne vemo o morebitnih prijateljskih stikih, o možnostih deklet s priseljenimi Italijani, o odnosih med otroki obojne narodnosti v šoli in pri igri."²

Za svoj poskus analize sem vzel zelo majhen vzorec, ki je, glede na to, da morebitnih arhivskih virov o tej problematiki ne poznam, obvladljiv tudi drugače. Počasi se namreč izteka čas, ko je te stvari še mogoče obnoviti in vsaj deloma analizirati tudi na podlagi ustnih virov, osebnih spominov, in za tako analizo se mi prav ustni viri zdijo zelo uporabni, vsekakor pa nezanemarljivi, neglede na to, kako znajo biti popačeni, selektivni in subjektivni. Ker pa je spomin mnogo težje časovno določiti kot arhivske dokumente ali časopisne članke, se moje pisanje precej površno nanaša na celotno obdobje med obema vojnama, posebej na trideseta leta ali celo na konec tridesetih let, ki je anketirancem ostal najbolj v spominu.

Najprimernejši vzorec za moje skromne sposobnosti obvladovanja te problematike je prav gotovo kraj mojega odraščanja in hkrati že večkrat uporabljen kot mikro vzorec mojih historiografskih spisov.³ Senožeče so bile konec drugega desetletja tega stoletja naselje, ki je že pol stoletja počasi propadalo. Srednjeveški trg je spričo svoje izrazito prehodne lege doživel drugi razcvet v prvi polovici 19. stoletja, ko je bil promet s Trstom pred dograditvijo železnice najbolj živahen. Po nekaterih ocenah naj bi takrat peljalo skozi Senožeče tudi do 1000 furmanskih voz

¹ Primerjaj: Elio Apih: *Italia, fascismo e antifascismo nella Venezia Giulia 1918-1943*. Bari 1966; isti, *Regime fascista e repressione nazionale ai confini orientali d'Italia*, *Qualestoria*, 1985, št. 1; Anna Maria Vinci: *Il fascismo e la società locale*; Dario Mattiussi: *Il Partito Nazionale Fascista*, oboje v zborniku *Friuli e Venezia Giulia: Storia del '900*, Gorizia 1997.

² Milica Kacin-Wohinz: *Prvi antifašizem v Evropi: Primorska 1925-1935*, Koper 1990, str. 108.

³ Prebivalci Senožeč v prejšnjem stoletju. *Kronika*, 34, 1986, št. 1-2; Senožeče v času Zelenove mladosti, prispevek s simpozija Danilo Zelen in narodno revolucionarno gibanje na Primorskem med obema vojnama. Senožeče, 1. 6. 1991, *Primorska srečanja*, 1991, št. 127; Senožeče: Skupnost na prepihu, Senožeče, Koper 1994; "Za menoj ne bodo farji pevali... za menoj bo šla muzika": politični boji in versko življenje na kranjskem podeželju v začetku stoletja. *Zgodovina za vse*, II. št. 1, 1997, Celje, str. 35-45.

na dan v obe smeri.⁴ Od dograditve Južne železnice do prve svetovne vojne so Senožeče zaradi preusmeritve prometa izgubile okrog 40% prebivalcev in pristale pri dobrih 750 ljudeh. V tem času je poleg zemlje in ostankov furmanstva, v sezoni tudi do 100 družinam dajala kruh še senožeška pivovarna Adria, ki jo je leta 1926 dokončno uničil propad njenega največjega delničarja Jadranske banke⁵ in nelojalna konkurenca tržaškega podjetja Dreher.

V obdobju od leta 1890 do 1922 je kraj politično močno zaznamoval liberalno usmerjen in Cerkvi sovražen župan Franc pl. Garzarolli. S pomočjo trgovcev in gostilničarjev naj bi bil Garzarolli obvladoval skoraj celo faro in tako v Senožečah ustvaril liberalno volilno trdnjavo. Župnik se je svoji kroniki potožil, da je leta 1911 opravilo velikonočno spoved le okrog 20% Senožečev. Takrat sta v trgu delovali liberalno Izobraževalno društvo in Katoliško slovensko izobraževalno društvo, v okviru Cerkve Marijini družbi za dekleta in za žene, že od osemdesetih let prejšnjega stoletja so bili dejavni gasilci, leta 1913 pa je bil ustanovljen tudi Sokol. Med prvo vojno je družabno življenje zamrlo, saj je iz trga odšlo na fronte kar 93 fantov in mož.⁶

Prvi italijanski vojaki so prišli v Senožeče 9. novembra 1918 iz Divače. Pobrali so orožje in nekaj dni še pustili narodne straže in slovensko narodno zastavo, ki se ji je kmalu pridružila italijanska trikolora. Slovenska zastava je po nekaj dneh izginila. Liberalni župan Garzarolli se je novi oblasti predstavil kot član stare bergamske družine, ljudem izjavil, da za njihovo Jugoslavijo ne da počenega groša in začel uradovati italijansko. Italijani so začeli vedno strožje stikati za orožjem. Začele so se prve aretacije. Tako so mnogi že 21. novembra 1918 pobegnili proti Jugoslaviji, med njimi tudi sodnik in kaplan. Kaplan se je po dobrem tednu vrnil. Drugi moški, bivši vojaki, so se začeli skrivati, ker so bili vsi bivši avstroogrski vojaki kot vojni ujetniki internirani v Gradišče ob Soči. Ko so bili prvi ujetniki iz Gradišča odpuščeni domov, so se pri italijanskem poveljstvu množično prijavili še ostali skrivači. Po nekajdnevem bivanju v Gradišču so bili vsi izpuščeni.

Ker se župnik Ivan Rihar ni hotel odpovedati necenzurirani slovenski pridigi, so ga že 14. decembra 1918 za več kot mesec dni zaprli v Trstu. V začetku leta 1919 so vojaki oskrunili cerkev Marije Device v Senožečah, kasneje tudi cerkev v sosednjih Gabrčah, tako da so ju uporabljali kot skladišče ali hlev. 3. marca 1919 se je spet začel redni šolski pouk, ki ga ni bilo od novembra 1918. V župnijski dvorani, ki so jo izsilili od župnika, so začeli sredi maja 1919 predvajati kinematografske in gledališke predstave za vojsko in posebej za civilno prebivalstvo. Italijani so si posebno prizadevali pritegniti čim več civilnega prebivalstva k raznim prireditvam, da bi tako pri ljudeh pridobili čim večji vpliv in simpatije. Počasi so zasedli celo stavbo, kjer so imeli prej prostore katoliško izobraževalno in pevsko društvo, hranilnica, živinorejska zadruga ter okrajni cestni odbor. Najemno pogodbo za dvorano so bili Italijani pripravljene podpisati šele leta 1929, ko je bil med državo in Vatikanom sklenjen Konkordat.

Vojska je Senožeče dokončno zapustila januarja 1920. V času njenega bivanja v trgu so bila župniku naznanjena tri posilstva mladoletnih deklet ter nekaj prešuštev

⁴ Miroslav Pahor: Senožeče, slovenska pomorska postojanka. Slovensko morje in zaledje 1, Koper 1977.

⁵ Milan Pahor: Jadranska banka v Trstu. Trst 1996, str. 265.

⁶ Arhiv župnišča v Senožečah, Kronika 1910-1922.

in kraj. Do leta 1921 so v Jugoslavijo emigrirali še drugi sodnik dr. Vuga, višji sodnijski uradnik Anton Novak in nadučitelj Hinko Paternost. Sodnik Vuga je bil suspendiran, ker je julija 1920 sodeloval pri birmi, ko so fantje in dekleta postavili slavolok s trakovi v barvah slovenske narodne zastave. Januarja 1921 je ljubljansko škofijo zaprosil za premestitev v Jugoslavijo tudi župnik Rihar, ki je bil rojen v Logatcu in v slabih odnosih z novimi italijanskimi oblastmi ni upal, da bi mu dali italijansko državljanstvo.⁷

Spomladi 1920 se je v Senožečah pojavila prva pobuda za ustanovitev nepolitičnega nadstrankarskega pevskega društva, ki ne bi bilo ne liberalno ne katoliško. Sestavili so mešani pevski zbor, ki naj bi ga registrirali kot pevsko društvo. Ob koncu leta je na taki nadstrankarski podlagi že delovalo Bralno društvo, v katerega je pristopala večina članov obeh predvojnih, politično obarvanih izobraževalnih društev. Zanj so se zavzemali, češ da sedaj ni več strankarstva. Leta 1921 ali 1922 so ustanovili Glasbeno in dramatično društvo Zora. Junija 1925 sta se tudi obe hranilnici in posojilnici v Senožečah, katoliška in liberalna, združili v enotno kreditno zadrugo z imenom "Posojilnica v Senožečah".

Pri slovenskem političnem združevanju pa ni šlo vse tako gladko. Na konferenci Zbora svečnikov Sv. Pavla 14. septembra 1920 v Senožečah, ki se je je udeležilo 16 duhovnikov iz postojnske dekanije, je tajnik Zbora Virgilij Šček poročal o gospodarskih in političnih ciljih tega gibanja. Opozoril je zlasti na nevarnost širjenja organizacije komunistov oz. socialnih demokratov, ki naj bi si prizadevali v svoje konzumne zadruge pritegniti tudi kmete. To opozorilo je župnik upošteval že dober teden za tem, ko ga je za uporabo dvorane prosil predstavnik društva Ljudski oder iz Trsta. Ker je bil Ljudski oder pod vplivom socialdemokratov mu je župnik odločno odrekel gostoljubje. Župnik Franc Rupnik (1921-1922) je novemu politično nevtralnemu društvu Zori celo prepovedal uporabljati glasbene instrumente, na katere je pred vojno igral orkester katoliškega izobraževalnega društva. Instrumente je prevzel orkester katoliškega izobraževalnega društva Tabor iz sosednje Dolenje vasi. Zora pa si je z denarno pomočjo gostilničarja Ivana Mlakarja kupila tamburice in ustanovila tamburaški orkester.⁸

S staro strankarsko politiko je bila pokopana tudi njena generacija. Italijanski pritisk je slovenske narodne sile združil. Na občinskih volitvah 15. januarja 1922 je zmagala lista mlajših občinskih odbornikov. Novi župan je postal kovač in kmet Jože Meden, profesionalni občinski tajnik pa gostilničar Emil Šturm. Oba sta na teh mestih zaznamovala svoj čas vse do druge svetovne vojne.

Na parlamentarnih volitvah 15. maja 1921 so Senožejci skoraj soglasno volili slovensko narodno listo (JNS), le 11 glasov je bilo oddanih komunistom. "Iz tovarne" je pripisal gospod župnik in pripomnil, da se tudi v Senožeče tu pa tam prikažejo fašisti, a da nimajo "korajže" kaj več nadlegovati ljudi. Julija 1921 so fašisti prišli med mašo tudi v senožeško cerkev, kjer so hoteli istočasno z italijansko proslavo ob aneksiji Primorske v Postojni nekoliko vznemiriti ljudi, vendar so se prestrašili in hitro odšli.⁹ Že na naslednjih volitvah 6. aprila 1924, dve leti zatem, ko so fašisti v

⁷ Prav tam.

⁸ Rezka Sotlar: Boj za ohranitev slovenske besede, 7 vasi, I., Senožeče 1974 št. 2-3; Pismi Jakoba Krebeljna iz Argentine, 27 vasi, IX, 1982, št. 1.

⁹ Arhiv župnišča v Senožečah, Kronika 1910-1922.

Italiji prevzeli oblast, pa je za fašiste glasovalo 152, za narodno listo 72, za komuniste pa kar 84 volivcev. V vsej Julijski krajini so fašisti dobili še več glasov (60%), slovenska stranka pa je z 11% glasov dobila več podpore kot komunisti (7,7%).¹⁰ Italijanski nacionalistični pritisk s fašistično brutalnostjo in s številnimi nepravilnostmi ter pristranostmi na volitvah v Julijski krajini je oslabil novim oblastem lokalno slovensko narodno stranko in podprl ekstremne politične usmeritve, kot so jih zagovarjali komunisti. Do leta 1924 so se namreč vračali domov bivši vojni ujetniki z ruske fronte, ki so s seboj prinesli tudi precej revolucionarnega uporniškega duha. Na Senožeško se jih je od konca vojne do leta 1924 iz Sovjetske zveze vrnilo 18.¹¹

Leta 1922 je prišel v trg novi župnik Janez Vilhar. Ljubljanski škof ga je poslal v Senožeče iz Jugoslavije, ker je bil po rodu iz sosednje Divače. Naslednjega leta so Italijani odprli otroški vrtec in Vilhar je moral takoj na zagovor k prefektu, ker ga staršem ni priporočal. Leta 1931 mu je šolski inšpektorat v Postojni prepovedal poučevanje verouka najprej v šoli, potem pa še v cerkvenih prostorih, ker ni hotel poučevati v italijanščini, vendar je otroke poučeval slovensko skrivaj. Župnik Vilhar je bil ves čas v poročilih karabinjerske postaje in sekretarja fašistične stranke označevan kot politično nevaren nacionalist in slavofil.¹² Fašisti v Senožečah so ga ovajali, tako da se je moral večkrat zagovarjati na kvesturi v Trstu. Grozili so mu s konfinacijo, kar se je zgodilo novembra 1940, ko je bil konfiniran v srednjo Italijo. Od tam se je vrnil šele po koncu vojne.

Župnik je bil eden redkih izobražencev, ki so v kraju ostali. V Jugoslavijo so najprej emigrirali okrajni in sodnijski uradniki. Ostal je sodnik dr. Milan Bogataj in še dva sodnijska uradnika, pridružili so se jim seveda italijanski uradniki. Že leta 1921 sta odšla nadučitelj Paternost in njegov sin, tudi učitelj, z družinama. Učiteljica Katarina Smerdu se ni vrnila z bolniškega dopusta in je ostala v Jugoslaviji, Leopoldina Piano je bila premeščena v Kalabrijo, a se je raje upokojila in odšla v Jugoslavijo. Čez rapalsko mejo so odšli tudi Karolina Križaj, učiteljica enorazrednice v Dolenji vasi ter učitelja Jožefa in Franc Može iz Dolenje vasi. Do leta 1927 so ostali še štirje slovenski učitelji, vendar je bil pouk od leta 1924 v prvem razredu in potem do leta 1927 postopno v višjih razredih povsem italijaniziran. Trije od ostalih učiteljev so potem emigrirali v Jugoslavijo, učiteljica Angela Sila pa je bila premeščena v Furlanijo.¹³ Emigrirala je tudi večina narodno in socialno aktivnih domačinov, zlasti v letih 1927 in 1928, ko so Italijani razpustili vsa slovenska društva, s propadom pivovarne pa je veliko mladih ljudi izgubilo delo. Zelo narodno zavedna je bila npr. družina trgovca Ivana Zelena, ki se je izselila v Ljubljano verjetno že pred letom 1930; njegova sinova Danilo in Milovan sta v spisih karabinjerske postaje označena, da sta jugoslovanska državljana že od 1927, on sam pa od 1932.¹⁴ Podobno tudi družina Pegan, kjer so že v 20. letih emigrirali v Jugoslavijo vsi trije sinovi in hčerka, medtem ko so starši ostali v Senožečah.

Prvi italijanski učitelj Marino Marini je prišel v trg s Sicilije že okrog leta 1920. Od 1927 naprej je bilo tu stalno pet italijanskih učiteljev, eden ali dva z družino, v

¹⁰ Arhiv župnišča v Senožečah, Kronika 1922-1957; Milica Kacin-Wohinz: Narodnoobrambno gibanje primorskih Slovencev v letih 1921-1928. Koper, Trst 1977, str. 357.

¹¹ Rezka Sotlar, nav. d.; ista, Boj za ohranitev slovenske besede, 7 vasi, I, 1974, št. 2-3.

¹² Arhiv Republike Slovenije, disl. enota II, fond Karabinjerska postaja Senožeče (dalje ARS II).

¹³ Arhiv podružnične osnovne šole v Senožečah, Šolska kronika; ustni vir Kristina Koritnik, rojena 1913, Senožeče.

¹⁴ ARS II, fond Karabinjerska postaja Senožeče.

triletno nadaljevalno šolo, ki je bila tudi obvezna (scuola d'aviamento), pa so se vsak dan vozili trije učitelji iz Trsta.

Od samega začetka oz. od leta 1919 je bilo v Senožečah italijanske narodnosti 7 karabinjerjev in 8 finančnih stražnikov, pozneje so se jim postopno pridružili še sodnijski uradnik, ječar, dva zdravnika, splošni in veterinar, poštni uradnik, vzgojiteljica v otroškem vrtcu, kaki štirje cestarji (navadno južnjaki) in vsaj en gozdarski miličnik. Po napadu na Jugoslavijo 1941 so karabinjerji dobili posebno okrepitev t.i. nucleo iz 20-30 mož. Kolonov v Senožečah ni bilo. Italijani so se na Senožeško priseljevali tudi po lastni zasebni pobudi kot oglarji, trgovci ipd. Leta 1924 je npr. dobil dovoljenje za svojo dejavnost v Senožečah sladoledar Zanetti. Po propadu fašistične Italije oz. po drugi svetovni vojni so se skoraj vsi italijanski priseljenci vrnil v ožjo Italijo. Na Senožeškem sta se dva karabinjerja poročila in tu ostala tudi po vojni. Ostala je tudi družina, ki se je ukvarjala z oglarjenjem.¹⁵

V Senožečah se je med obema vojnama po ocenah in spominu takratnih prebivalcev ustalilo približno 40-50 Italijanov, kar pomeni 6-7% prebivalstva. Bolj ali manj uradna štetja oziroma ocene pa nam kažejo naslednje številke:

Tabela 1: Štetja prebivalcev, tajna štetja po narodnosti

	1910	1921	1931	1933 ¹⁶	1936/1939 ¹⁷	1946
naselje Senožeče	753	824	788			473
občina ¹⁸ Senožeče	1575	1567	1452	1500 vseh Ital. 35	1371 vseh Ital. 193	1052

Med uradnimi državnimi štetji po svoji specifikaciji izstopata dve tajni štetji, ki sta za razliko od uradnih v italijanskem obdobju šteli tudi narodnost. Vendar sta bili izvedeni iz nasprotnih strani, zato se v svojih ocenah zelo razlikujeta. Konec leta 1933 so oceno prisotnosti Italijanov v naših krajih izvedli slovenski duhovniki, verjetno v okviru organizacije Zbora svečnikov sv. Pavla. Leta 1939 pa je tajno oceno o številu "drugojezičnih" (alloglotti) v Julijski krajini izvedla fašistična stranka in svoje izsledke naslonila na števila iz uradnega štetja leta 1936. Obe številki sta le oceni, ker pravega popisa ni bilo mogoče izvesti, sicer ne bi bil tajen. Zato se v veliki meri prilagajata željam oziroma minimalnim kriterijem ocenjevalcev. Naša ocena na podlagi spominov še živečih prebivalcev je bližja oceni duhovnikov iz leta 1933, ker upošteva samo civilno italijansko prebivalstvo, ki se je bolj ali manj za stalno naselilo v kraju. Ocena fašistov iz leta 1939 pa v želji po čim več Italijanah gotovo upošteva tudi že npr. t. i. karabinjerski nucleo, ki je deloval v

¹⁵ Pokrajinski arhiv Koper, Občina Senožeče, š. 1, 2; ustni viri: Kristina Koritnik, rojena 1913, Senožeče; Marija Dolenc, rojena Pegan 1927, Senožeče; Giacomo Porta, rojen 1901, Gabrče; Ana Porta, rojena Krebelj 1912, Gabrče.

¹⁶ Arhiv Engelberta Besednjaka, Tajni popis slovenske duhovščine stanja konec leta 1933. Podatke mi je prijazno posredoval Egon Pelikan.

¹⁷ Andrea Mattossi, Francesca Krasna: Il "censimento riservato" del 1939 sulla popolazione alloglotta nella Venezia Giulia. Quaderni del Centro Studi "Ezio Vanoni", n. s., n. 3-4, Luglio-Dicembre 1998, Trieste.

¹⁸ Občina po združitvi starih avstrijskih občin Dolenja vas, Laže, Senožeče in Senadole v enotno občino Senožeče 14. oktobra 1926; vasi in teritorij, ki je postal identičen s cerkveno upravno enoto oziroma župnijo Senožeče.

Senožečah najkasneje od jeseni 1939, cestarje z družinami, nastanjene v posebnih cestarskih hišah vzdolž ceste, mešane zakone v celoti, mogoče tudi dnevno migracijo iz Trsta, Sežane ali od drugod.

Vsem različnim štetjem navkljub je delež italijanskega prebivalstva v Senožečah ostajal razmeroma majhen in številčno nepomemben. Vendar so ti ljudje obvladovali skoraj vse vitalne funkcije kraja. Ob vse večjem številu Italijanov so se domačini vseskozi počasi izseljevali, deloma zaradi političnih, deloma zaradi ekonomskih pritiskov. Leta 1926 je po nekajletnem propadanju prenehala delati pivovarna Adria, kjer je prej delalo 40-50 stalno zaposlenih delavcev, v sezoni pa se je število povzpelo tudi do 100. Nekaj delavcev je odšlo v Trst k Dreherju, večina se jih je izselila v Argentino ali Jugoslavijo. Tako je število prebivalcev na Senožeškem od leta 1910 do 1946 padlo za celo tretjino. Prvi val izseljevanja je bil nedvomno takoj po italijanski zasedbi, drugi se je verjetno razvlekel čez cela dvajseta leta, od začetkov fašističnega nasilja, italijaniziranja šole, prepovedi slovenskih društev do končnega zaprtja in odpustitve zadnjih delavcev v pivovarni. Septembra 1928 je dobilo potni list 15 oseb iz Senožeč, eden za Jugoslavijo, 5 za Brazilijo, 9 za Argentino. Stari so bili od 22 do 29 let, eden jih je imel 38.¹⁹ Od leta 1929 imamo migracije iz oziroma v kraj celo dokumentirane z natančno statistiko.²⁰

Tabela 2: *Izseljeni - priseljeni*

leto	znotraj Julijske k.	druga Italija	v tujino - iz tujine
1929	26 - 17	24 - 26	32 - 8
1930	18 - 32	24 - 9	16 - 1
1931	226 - 65	22 - 73	10 - 5
1932	25 - 24	7 - 5	10 - 2
1933	25 - 18	9 - 14	3 - 0
1934	30 - 28	6 - 9	9 - 0
1935	25 - 26	16 - 21	6 - 0
1936	19 - 14	24 - 18	1 - 1
1937	40 - 22	35 - 40	1 - 0
1938	17 - 15	21 - 18	7 - 0
1939	25 - 26	35 - 24	0 - 1
skupaj	476 - 287 (- 189)	223 - 257 (+ 34)	95 - 18 (- 77)

Kot vidimo, se je še v 30. letih, ko je glavni val izseljevanja že ponehal, za stalno izselilo v tujino 77 ljudi, veliko več, skoraj 200, pa v druge kraje znotraj Julijske krajine, verjetno v večje kraje, mesta, kjer je bilo pač delo, gotovo največ v Trst. V statistiki pa niso šteti ljudje, ki so v Jugoslavijo emigrirali ilegalno, s prebegom čez mejo, o katerih pričajo sezname nadzorovanih ljudi iz občine Senožeče s takim pripisom.²¹ Iz drugih italijanskih provinc pa so se celo več priseljevali kot odseljevali. Od leta 1929 do konca leta 1935 je bilo po tej statistiki v Senožečah stalno prisotnih okrog 30, po nekaj mesecev tudi do 45 vojakov.

¹⁹ Pokrajinski arhiv Koper, fond Občina Senožeče, šk. 7.

²⁰ Prav tam, šk. 26, Prospekt gibanja prebivalstva 1929-1939.

²¹ ARS II, Karabinjerska postaja Senožeče.

Fašisti

Prvi fašisti v Senožečah so bili seveda priseljeni Italijani. Sekretar krajevne fašistične organizacije je bil ves čas do vojne veterinar dr. Salvatore Giamporcaro, o katerem spomin prebivalcev priča, da je bil obziren in pošten v odnosu do ljudi. Kljub temu so ga partizani med vojno zajeli in ustrelili. Eden najbolj zagrizenih fašistov naj bi bil učitelj Emilio Rinaldi, ki se je dejavno bojeval proti vplivu župnika Vilharja na mladino. Gotovo je bila krajevna organizacija PNF ustanovljena vsaj jeseni 1922, po vsej verjetnosti tudi Slovenska vladna stranka, vendar o njuni aktivnosti in članstvu zaenkrat nimam podatkov. Nedvomno je bila v stranki vsaj od leta 1926 večina državnih uradnikov, kot so bili karabinjerji, finančni stražniki, sodnijski uradniki, učitelji itd. V tem času pa so bili prisiljeni v stranko vstopati seveda tudi domačini in njihovo včlanjevanje v PNF je bilo mnogo bolj posledica oportunitizma kot pa prepričanja. Tega so se zavedali tudi sami organizatorji fašizma v Julijski krajini. Tržaški prefekt je v odgovoru na neko prijavo leta 1927 v utemeljevanju, da domačini vstopajo v stranko ali se gredo celo lokalne fašistične voditelje iz potrebe po "mirnem življenju", navedel tudi primer gostilničarja Ivana Mlakarja iz Senožeč, češ da to dela, da ne bi imel problemov ob nameravani izselitvi v Jugoslavijo.²² Poleg Mlakarja, ki se je res že v 20. letih izselil, je bil eden prvih znanih senožeških fašistov F. F. iz Senožeč, rojen leta 1905 revnemu vaškemu čevljarju (odslej označen kot F. F. 1905). Leta 1927 je namreč dobil možnost stalne zaposlitve v združni mlekarni in se je verjetno ob tej priložnosti vključil v PNF, kajti za službo so konkurirali tudi drugi primerni kandidati. F. F. 1905 se je ves čas fašizma odlikoval kot navdušen pristaš in propagandist gibanja ter z ostrino do očitnih političnih nasprotnikov v Senožečah. Prav tako je pozneje v stranko vstopil tudi njegov mlajši brat J. F. 1907, ki je po očetu prevzel čevljarstvo. Med gibanju bolj privržene člane stranke je spadal tudi najbližji osebni prijatelj prvega omenjenega fašista (F. F. 1905), sicer gostilničarjev sin M. D. 1913, ki se je tudi odlikoval po odkriti privrženosti fašizmu. Zanimivo pri zadnjem je, da je med vojno odšel v partizane. Prav tako je bil v PNF njegov brat A. D. 1917. Tretji, ki je po spominu pričevalcev spadal med "hude" privržence fašizma, je bil N. Š. 1916, ki je našel delo pri gradnji in popravilu cest in je bil vstop v PNF pogoj, da je to delo dobil. Nedvomno sta morala biti zgodaj v fašistični stranki tudi župan J. M. 1889 in občinski tajnik E. Š. 1889. Po ključu italijanskim oblastem lojalnega župana so bili počasi med fašisti tudi njegovi stalni dninarji, kajti župan je imel poleg kovačije eno izmed treh največjih kmetij v Senožečah. To so bili J. F. 1914 in njegov mlajši brat J. F. 1922, ki je pozneje dobil delo kot avtobusni sprevodnik in F. K. 1913. Brata J. F. 1914 in 1922 sta imela vzrok za pristop k fašistom tudi pri njunem očetu F. F. 1881, ki je kot davčni izterjevalec, torej državni uradnik, prav tako moral biti član PNF. Nadalje so bili v 30. letih vključeni v PNF sin kolarja K. N., rojen 1913, ki se je že pred drugo svetovno vojno izselil v srednjo Italijo. Med črnosrajčniki so bili še R. P. in J. F., oba rojena v 80. letih prejšnjega stoletja, ki sta bila občinska uslužbenca, mesar M. J. 1908 in J. Š. 1908.

²² Milica Kacin-Wohinz: Prvi antifašizem v Evropi, str. 99-100.

V drugo kategorijo lahko postavimo ljudi, za katere ne vemo gotovo, a lahko po njihovem družbenem ali profesionalnem položaju sklepamo, da so bili oziroma bi lahko bili včlanjeni v PNF. To so bili v prvi vrsti občinski, sodnijski in drugi državni uslužbenci, od Slovencev gotovo sodnik M. B., občinski uradnik A. Š. 1908, ki je bil v zadnjih letih vojne aktivist OF, skoraj gotovo je moral biti včlanjen poštar v Senožečah A. P. in poštar v Dolenji vasi ter Senadolah, vendar iz Senožeč A. S. 1900. Sodnijski uradnik v Senožečah je bil F. A. 1890, vendar je hkrati uvrščen na seznam nadzorovanih oseb karabinjerske postaje in označen kot slavofil. Dohodke s kmetije so občasno dopolnjevali z delom na cesti tudi trije bratje T. K. 1903, F. K. 1910 in I. K. 1912. Mogoče je, da so bili v PNF včlanjeni tudi trgovec A. S., pek M. M. in trgovec A. J. ter hči slednjega M. J, ki je nekaj časa učila na nižji srednji šoli v Senožečah.²³ Obrtnikom je članstvo v PNF verjetno prišlo zelo prav pri prošnjah za koncesijo.

Tako smo prešteli v kategoriji nedvomnih članov PNF 17 ljudi in 11 ljudi v kategoriji pogojnih oziroma domnevnih članov. Številke lahko zaokrožimo na približno oceno od 20 do 25 domačinov, ki so bili kakorkoli včlanjeni v PNF. Za italijanske priseljence, ki so bili večinoma državni uradniki in politično ter narodno izpostavljeni nosilci italijanstva v prej povsem slovenskem kraju lahko predvidujemo, da je bilo članstvo v PNF procentualno mnogo višje. Verjetno je občasno nosilo črne srajce približno vsaj še toliko priseljenih Italijanov kot je bilo v PNF Slovencev. Za kraj z okrog 750 prebivalci je število razmeroma nizko, okrog 6%, saj podatki, ki jih iz italijanskega državnega arhiva objavlja Milica Kacin-Wohinz, govorijo o skoraj 11% prebivalstva tržaške province vključenega v PNF leta 1935.²⁴

Kaj lahko sklepamo o vzrokih vključevanja domačinov v PNF? Najmočnejši dejavnik tega vključevanja je bil nedvomno socialni položaj posameznika, še bolj družine, in možnosti zaposlovanja. Vendar ta vsekakor ni bil edino odločujoč. Slovenski nacionalisti, ne glede na to ali so prej pripadali liberalnemu ali katoliškemu političnemu krogu, so se bili pripravljene odreči veliko stvarim, največ se jih je celo izselilo, predno bi naredili korak k PNF. Zanimivo je, da so bili nekateri najbolj zagreti slovenski fašisti tudi zelo verni oziroma vestni praktični katoličani, medtem ko je bil župnik Vilhar zaveden slovenski nacionalist in pod stalnim fašističnim nadzorom ter nagajanjem policistov ali fašistov. Se v teh primerih vidi le nagonska podvrženost avtoritetam in je tako obnašanje torej plod človeškega značaja? Kaže, da so bile zelo pomembne prijateljske in sorodstvene vezi. Predvsem nisem zasledil večjih ideoloških razhajanj znotraj posameznih družin. Dostikrat so bili v stranki kar vsi odrasli moški v družini. Obstajajo pa seveda tudi primeri, ko je bil najstarejši brat edini od številne družine pri fašistih, ker je bil občinski uradnik, medtem ko je bila družina v celoti protifašistično usmerjena, mlajši brat je bil npr. v partizanih že od

²³ Podatke so mi v več srečanjih posredovali Kristina Koritnik, rojena 1913 v Senožečah, Ivan Škamperle, 1916, Stana Fabčič, 1923 in Marija Dolenc, rojena Pegan, 1927. Te sem opravil v zadnjem času. O splošnih razmerah v Senožečah med obema vojnama, o nacionalizmu, fašizmu, odporu itd pa so mi že pred časom veliko povedali še Giacomo Porta, 1901, Ana Porta, rojena Krebelj, 1912, Pepca Fonda, rojena Krebelj, 1905, Filip Prekrsky, 1906, Franc Antončič, 1910 idr.

²⁴ Milica Kacin-Wohinz, Prvi antifašizem v Evropi, str. 103. To število je npr. primerljivo s številom članstva v Zvezi komunistov Slovenije konec 70. ali v začetku 80. let, ki je zaradi odsotnosti protislovenstva pri komunistih seveda nekoliko višje, pa vendar ob približno enakem številu prebivalstva dosega le okrog 30 članov. Po spominu Marije Dolenc, članice in nekaj časa tudi sekretarke krajevne organizacije ZKS je to zgolj ocena, ker je bila večina članov organiziranih v osnovnih organizacijah ZKS na delovnih mestih in ne v krajevni osnovni organizaciji.

leta 1941. Prav tako sem že omenil dva primera, ki sta bila do kapitulacije Italije v PNF, potem pa sta aktivno sodelovala s partizani oziroma OF. V generacijskem pogledu so bili pod največjim pritiskom tisti, ki so se morali v 30. letih gospodarsko in socialno osamosvojiti, to je generacija rojena večinoma v drugem desetletju stoletja oziroma okrog leta 1910. Za nekatere (tudi domnevne) člane PNF imam žal le približne podatke o njihovem rojstvu, vendar lahko ugotovimo, da je bilo število obravnavanih oseb rojenih v času, ki sem ga označil za rizičnega, to je med leti 1905 in 1917, enako tistim, ki so bili rojeni pred tem letom, torej starejših.

Vsakdanji odnosi med ljudmi, sosedi, sodelavci, pri gostilniških omizjih in verjetno tudi z družinskimi člani italijanskih priseljencev so se ne glede na članstvo v PNF odvijali bolj ali manj normalno, miroljubno in celo prijateljsko. Obnašanje treh prej omenjenih "hudih" fašistov, ki so svojo politično pripadnost agresivneje kazali v odnosu do drugih prebivalcev, lahko verjetno v največji meri pripišemo njihovemu značaju, deloma pa gotovo tudi njihovemu socialnemu ali profesionalnemu položaju, ki so ga branili s pretiranim dokazovanjem svoje politične lojalnosti. Otroci priseljencev so se v vsakodnevni igri s slovenskimi vrstniki večinoma naučili pogovorne slovenščine. Ko so se največ že po kapitulaciji Italije, nekaj pa še ob koncu vojne italijanski priseljenci odselili - razen prej omenjenih primerov dveh z domačinkami oženjenih karabinerjev in ene številne družine - so z nekaterimi družinami še obdržali prijateljske odnose. V prvih povojnih letih seveda manj, vendar so jih kasneje obnovili.

Vsakodnevno življenje pod italijanskim fašizmom, če odmislimo narodno (jezikovno) zatiranje, vendarle ni bilo ideološko zelo obremenjeno. To se zdi za totalitarni režim po svoje celo razumljivo, saj politično opredeljevanje razen za eno samo opcijo ni bilo dovoljeno. Ljudje namreč večinoma niso članstva v PNF sprejemali kot zlo samo po sebi, temveč bolj kot nujnost za kolikor toliko normalno preživetje. To pa njihovih medsebojnih odnosov ni posebej obremenjevalo.

Ervin Dolenc

OUR FASCISTS

S u m m a r y

The paper presents research into the concrete, daily life of the inhabitants of the Julian March during the two World Wars. It deals, in particular, with the politicising of their daily, existential problems, which is a commonplace imposition by the totalitarian regimes. Although fascism considered the Slovenian population in the Julian march a disturbing element, it used every means possible to integrate it into its political movements in order to assimilate it.

*One of the authors who has written most about the participation of Slovenes in the PNF (Partito Nazionale Fascista) is Milica Kacin Wohinz. She deals with this issue in her book *The First Anti-fascism in Europe: Primorska 1925-1935*, in a special chapter on the fascist organisations. She also warned about the lack of appropriate research in this area.*

The author of this article chose, as the model for his micro research, a relatively small town of Senožeče which at the time counted around 750 inhabitants. In the counting and the examination of the motives of the Senožeče inhabitants for joining the PNF, he relied mainly on oral sources. When dealing with every individual, 20 to 25 Slovene members of the PNF were counted. The total number of the local organisation, including the Italian immigrants, was possibly twice that figure. However, in comparison with the known statistics on the PNF membership in the Trieste region, this number was relatively low, amounting to 6% of the total population.

Among the chief factors for joining the PNF were undoubtedly the social status of an individual and, even more so, of a family, as well as employment opportunities. These, however, were by no means the only decisive factors. The Slovene nationalists, regardless of whether they had formerly belonged to the

liberalist or catholic political circles, were prepared to renounce to many things, most of them even emigrated, rather than make a step towards joining the PNF.

Friendship and relations, as well as personal characteristics, played a very important part in this. I detected no significant ideological divisions between the family members. Often, all males in a family joined the party. There were also cases where a family member only joined the PNF because of State employment, with the rest of the family remaining firmly anti-fascist. People's daily relationships with their neighbours, co-workers, drinking colleagues and even the Italian immigrants, were, by and large, normal, peaceful and amiable, regardless of PNF membership. The daily life under Italian fascism, disregarding the nationalistic (linguistic) oppression, was not ideologically overcharged. Most people did not consider PNF membership as an evil in itself but rather as a necessity for survival.